

Зінченко О.А.,

доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри маркетингу та міжнародного менеджменту,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Буряк Є.В.,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту,
*Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського*

Zinchenko Olha,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor, Department of
Marketing and International Management,
Oles Honchar Dnipro National University

Buriak Ievgen,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor, Department of Management,
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University

КОМПЛЕКСНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ РИЗИКІВ КЛАСТЕРОУТВОРЕННЯ

Зінченко О.А., Буряк Є.В. Комплексний розвиток регіонів України: проблеми оцінки ризиків кластероутворення. У статті комплексно досліджено розвиток регіонів в контексті кластероутворення. Наведено авторське визначення кластероутворення як цільової інтегрованої взаємодії органів влади, бізнес-структур, населення щодо реалізації проектних ініціатив на основі колективної відповідальності, культури співпраці, довіри та розподілу ризиків. Досліджено вплив кластерів на комплексний розвиток території, наведено їх видові особливості. Розроблено модель прийняття рішення щодо утворення кластеру. Особливу увагу приділено оцінюванню ризиків створення кластерів в умовах поширення сучасних управлінських технологій, проведено їх систематизацію. Виявлено проблемні аспекти оцінювання ризиків кластероутворення. Встановлено залежність сили впливу ризиків від ступеня інноваційності кластеру та специфіки його інституціональної організації.

Ключові слова: кластер, кластероутворення, ризик, інноваційний розвиток, мультиплікаційний ризик.

Зінченко О.А., Буряк Є.В. Комплексное развитие регионов Украины: проблемы оценки рисков кластерообразования. В статье комплексно исследовано развитие регионов в контексте кластерообразования. Приведено авторское определение кластерообразования как целевого интегрированного взаимодействия органов власти, бизнес-структур, населения по реализации проектных инициатив на основе коллективной ответственности, культуры сотрудничества, доверия и распределения рисков. Исследовано влияние кластеров на комплексное развитие территории, приведены их видовые особенности. Разработана модель принятия решения о создании кластера. Особое внимание уделено оцениванию рисков создания кластеров в условиях распространения современных управленческих технологий, проведена их систематизация. Вывявлены проблемные аспекты оценивания рисков кластерообразования. Установлена зависимость силы влияния рисков от степени инновационности кластера и специфики его институциональной организации.

Ключевые слова: кластер, кластерообразование, риск, инновационное развитие, мультипликационный риск.

Zinchenko Olha, Buriak Ievgen. Complex development of Ukrainian regions: problems of clustering risk assessment. Trends in the development of national innovation systems show that an important part of a successful state innovation policy should be the high attractiveness of innovation activity, the focus on the implementation of positive technological transformations of the national economy. The complex development of Ukrainian regions requires the involvement of modern clustering technologies that meet the best world standards and requirements of European markets. The article deals with the development of regions in the context of cluster formation. The authors defines clustering as targeted integrated interaction of authorities, business structures, and the population in the implementation of project initiatives based on collective responsibility, a culture of cooperation, trust and risk sharing. It is substantiated that cluster influences public opinion through the generation of creative ideas, entrepreneurial activity, and the propagation of values of innovative development. The influence of clusters on the

complex development of the territory is investigated and their specific features are given. The model of decision making on clustering is developed. Particular attention was paid to the assessment of the risks of creating clusters in the conditions of diffusion of modern management technologies, their systematization was carried out. Taking into account the specificity of transformations during the formation of clusters, species groups of the most common risks were identified. The problematic aspects of clustering risk assessment have been identified. The authors identify complex multiplication risks and related to the functioning of individual cluster structures (sectoral, regional, and commercial). The dependence of the risk influence force on the degree of “innovation” of the cluster and the specifics of its institutional organization is established. As further directions of scientific research, it is proposed to develop mechanisms of harmonization of interests of all subjects of innovation activity of clusters, introduction of criteria of assessment of their impact on the development of image of regions and the state as a whole.

Key words: cluster, clustering, risk, innovative development, multiplier risk.

Постановка проблеми. Актуальним та своєчасним завданням місцевої та регіональної влади в Україні постає питання формування ефективної, оптимальної кластерної моделі економіки, побудованої на сучасних знаннях регіонального та галузевого менеджменту, теоріях конкуренції та кластерів, інноваційному та проектному менеджменті. Комплексний розвиток регіонів України потребує залучення сучасних технологій кластероутворення, відповідних найкращим світовим стандартам та вимогам європейських ринків, визначення та залучення потенціалу кластероутворення у форматі співпраці бізнесу та влади, інноваційних технологій регіонального менеджменту щодо позитивних та негативних проявів дій кластерів, мережевих утворень.

Саме кластерні ініціативи дають змогу посилити спеціалізацію регіону та орієнтуватись на більш продуктивне задоволення інтересів цільових груп, формувати економічну модель розширеного відтворення внутрішнього регіонального продукту.

Останнім часом велику увагу як у наукових колах, так і в бізнес-середовищі приділяють формуванню інноваційних кластерів. Такий науковий і практичний інтерес обумовлений як позитивним світовим досвідом створення таких інноваційних структур, що мають значний вплив на розвиток територій, так і сприятливими умовами для кластеризації регіонів України [1, с. 204].

Курс на агломерацію підприємств, що активно впроваджують інноваційні технології, а також організацій, що розробляють ці технології, в межах інноваційних кластерів передбачено в таких урядових документах, як «Стратегія інноваційного розвитку України на період до 2039 року» та «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів». Також цьому питанню приділено багато уваги в Національній доповіді «Інноваційна Україна 2020», виданою Національною академією наук України [2, с. 19]. В цих джерелах інноваційна діяльність розглядається як комплекс наукових, технологічних, організаційних, фінансових і комерційних заходів, спрямованих на комерціалізацію накопичених знань, однак дуже незначна увага приділяється такому важливому аспекту, як управління ризиками кластероутворень, що впливає на успішність процесів кластеризації територій у векторі розвитку інновацій та позитивного сприйняття нововведень як їх виробниками, так і споживачами. Сьогодні в Україні тільки зароджується поняття управління ризиками кластероутворень, тому це дещо ускладнює процеси активізації інноваційної діяльності, оскільки формується думка про те, що за підтримку та регулювання цієї діяльності відповідальна

тільки держава, а бізнес та населення залишаються поза цих процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням кластероутворення присвячена значна кількість наукових праць. Так, теоретичні та практичні аспекти формування кластерів висвітлені в роботах Ю. Семенця [3], В. Реутова [4], Д. Напольских [5]. Світовий досвід кластероутворення систематизовано в роботах М. Намазбекова [6], І. Вишнякової [7], Л. Баришнікової [8]. Вплив кластерних структур на інноваційний розвиток регіонів досліджено такими авторами, як О. Бобровська [9], О. Головінов [10], Л. Панкова [11].

Однак наукова тематика, присвячена процесам кластероутворення, поширення їх впливу на інноваційний розвиток регіонів, не втрачає своєї актуальності та потребує подальшого розроблення щодо активізації інформаційної складової комплексного розвитку регіонів, інтелектуалізації виробничих процесів в рамках кластерних структур, ризик-менеджменту в умовах кластерного розвитку економічних систем.

Постановка завдання. З огляду на актуальність та практичну значимість вибраної теми, метою статті є обґрунтування засад управління ризиками кластероутворення на основі їх комплексного оцінювання в умовах поширення сучасних управлінських технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кластероутворення є перспективним напрямом розширення регуляторного впливу регіонального менеджменту на складові частини та різноманітні процеси відтворення регіонального продукту з позицій інтегрування ресурсів, синергії проектів, балансування інтересів. Авторським є таке визначення кластероутворення: процес цільової інтегрованої взаємодії влади, бізнесу, населення за умов виконання вибраних ініціатив, формування проектів, прийняття рішень на основі колективної відповідальності, культури співпраці, довіри та розподілу ризиків.

Кластероутворення передбачає залучення великого кола учасників, формальні та неформальні підходи до проектування дій, різногалузеві ініціативи, креативні управлінські технології співпраці, балансування інтересів, консолідацію ресурсів, накопичення досвіду, накопичення новітніх комунікацій та інші формати класичної та інноваційної співпраці в парадигмі відносин «влада – бізнес – населення» на окремих територіях.

Кластери як прогресивна форма співпраці науки, бізнесу, влади впливають на суспільну думку, оскільки учасники кластерних утворень генерують креативні ідеї; демонструють значну підприємницьку активність, сповідують цінності інноваційного розвитку; форму-

ють унікальний потенціал іміджу територій; залучають креативні управлінські підходи, механізми, технології формування позитивного іміджу (підприємств, галузей, об'єднань, територій).

Кластери функціонують у межах певних територій, а ті традиції ведення бізнесу, що сформовані на регіональному рівні, обов'язково впливають на культуру інноваційного розвитку. Є також зворотній зв'язок: інноваційні утворення формують традиції креативного мислення, творчого підходу до ведення бізнесу, розвитку інтелектуального потенціалу [12, с. 40].

Пріоритетами активізації процесів кластероутворення є інтелектуалізація виробничих процесів, розвиток підприємницької ініціативи, забезпечення безпеки, поширення інформаційної взаємодії не тільки всередині кластеру, а й на інші сфери діяльності та інші території. Важливе місце посідають інститути регулювання діяльності кластерів, які активізують інформаційну взаємодію та сприяють децентралізації економічного простору [1].

Створення кластерів сприяє розвитку ділової активності в регіоні, тісному зв'язку виробництва, наукової сфери, сфери обслуговування, інфраструктурного забезпечення, завдяки чому формується сприятливе ставлення інвесторів, підвищується рівень життя та посилюється довіра населення, через активізацію інноваційного розвитку збільшується увага до регіону з боку владних структур (рис. 1). Інноваційний кластер має ефект залучення й сприяє створенню на території інших видів кластерів, наприклад туристичних, транспортно-логістичних [13, с. 37].

В такому баченні формуються нові інструменти та технології прийняття управлінських рішень (рис. 2), що забезпечують ефективні процеси безкризисного розвитку господарюючих суб'єктів, стимулювання інновацій та інвестицій, системного проектування кластероутворення та міжнародної інтеграції, підтримки галузей економіки з урахуванням економічних та соціальних інтересів регіону [12, с. 120].

В моделі прийняття рішення щодо кластероутворення особливе місце посідає оцінювання ризиків створення кластерів та потенційних конфліктів їх учасників. Це обумовлено передусім активізацією ділового середовища всередині кластерних утворень та появою так зва-

них мультиплікаційних ризиків учасників кластеру, які проявляються в тому, що кожен учасник кластеру може набувати ризиків, що характерні для інших учасників, через їх тісну взаємодію.

Найбільш високі ризики участі в кластерних ініціативах мають представники бізнесу, адже саме для підприємницьких структур співпраця є елементом бізнес-проектів незалежно від того, якою є діяльність: виробничою, соціальною, екологічно чи культурно орієнтованою. Трансакції бізнесу в проекти влади, кластерні ініціативи пов'язані з вирішенням питань покращення освіти, іміджевих заходів, модернізацією інфраструктурного забезпечення та повинні мати прибутковість.

Партнерські відносини в кластерних проектах повинні базуватись на основі балансу інтересів усіх без винятку агентів. Мотивація участі в кластерних проектах може бути різною. Для органів державної влади метою участі може бути стимулювання інноваційної, соціальної, екологічної, освітньої діяльності; підтримка малого та середнього бізнесу; захист національного виробника; усунення диспропорцій в розвитку регіонів; стимулювання депресивних територій; усунення провалів ринку та проявів монопольної (олігопольної) влади; отримання доходів в бюджет (державний, місцевий); прискорення проведення реформ, цільових проектів, міжнародних проектів та планів.

Мотивація участі бізнесу в кластерних проектах є, з одного боку, простішою, з іншого боку, більш складною. По-перше, вона пов'язана з удосконаленням уже наявної діяльності, формує інноваційність та модернізацію наявних технологій, підвищення продуктивності праці, оновлення інформаційних ресурсів та комунікацій, залучення інвестицій, участь у проектах держзамовлення. Такий очікуваний результат є ускладненим з позиції бачення колективної співпраці, наявності в учасниках проекту підприємств конкурентів, підвищеної уваги з боку влади та населення.

По-друге, вона може бути проявом благодійності, соціальної відповідальності, волонтерства, форматом отримання іміджевих результатів, рекламою, що слід визнавати простішим форматом, ніж бізнес-проекти. Тут в ідеальному баченні не існує прибутковості, а лише є високі витрати проекту, хоча непрямі вигоди все ж таки можуть мати місце.

Ризики для підприємств, що беруть участь у виконанні кластерних ініціатив, не просто мають місце, адже вони, скоріш за все, будуть ускладненими з позиції великої кількості сприятливих та несприятливих факторів, збільшення невизначеності та великої кількості альтернативних варіантів розвитку подій.

Ризики для влади – це проблеми кластерного розвитку регіонів (негативні сценарії), фінансові та інвестиційні, інфраструктурні та комунікаційні ризики, політичні та правові, технічні та технологічні, соціальні та екологічні, соціокультурні та іміждеві.

В ідеалізованому баченні рекомендуємо розглядати кластерні проекти як портфельні та залучати до

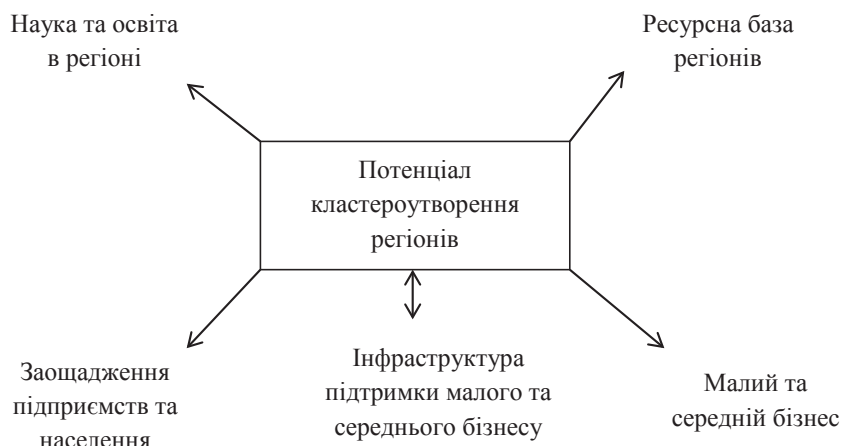

Рис. 1. Компоненти потенціалу кластероутворення регіонів

Джерело: авторська розробка

Рис. 2. Модель прийняття рішення щодо утворення кластеру

Джерело: авторська розробка

оцінювання проблем ризику виникнення кластеру, його ефективної чи неефективної діяльності, інституціональні впливи на ринках (у регіональному, галузевому, національному, продуктовому контекстах), впливи на великий та середній бізнес у регіоні, конкурентне середовище регіону, зміни в регіоні у зв'язку з ліквідацією кластеру (на ринку праці, у секторах малого бізнесу тощо). Сутність портфельної теорії зводиться до того, що завдяки незалежності активів, різноспрямованості змін їх прибутковості виникає ефект хеджування, що нівелює індивідуальні ризики активів.

Враховуючи специфіку трансформацій у ході формування кластерів, можемо виділити видові групи найбільш поширених ризиків, такі як виникнення організаційних змін (група адміністративних ризиків), техніко-технологічні, еколого-технологічні, соціокультурні, фінансово-інвестиційні, ринково-іміджеві, а також мультипликативні (наявність позитивного та негативного синергетичного впливу як наслідок взаємодії суб'єктів кластеру). Кожна з груп безпосередньо або опосередковано пов'язана з іншими, має точковий або комплексний вплив, формує групову залежність та нарощує зміни в інформаційному забезпеченні, створює зміни в діловому середовищі кластеру, потребує свого комплексного оцінювання. Особливістю цих ризиків є те, що вони мають комплексний характер, тобто несуть загрозу не тільки самим суб'єктам ризику, але й соціально-економічному стану відповідних територій загалом.

До другої групи належать ризики, пов'язані з функціонуванням окремих кластерних структур (галузеві, регіональні, комерційні). Особливу увагу слід приділити ризикам, які специфічні для підприємств, що входять до територіального кластеру та відображають ймовірності втрат, обумовлених низкою причин у сфері виробництва та обігу (виробничі збої, недостатньо високий рівень організації виробничих процесів, високі транзакційні витрати, конкурентна боротьба тощо).

Таким чином, у процесі кластероутворення формується ціла система ризиків, яка впливає на діяльність підприємств – учасників кластеру. Вплив ризиків перебуває у прямій залежності від ступеня інноваційності кластеру та специфіки його інституціональної організації. Перший фактор зумовлений характером бізнес-діяльності. Так, підприємства, що займаються виробництвом продукції, схильні до менших ризиків, ніж підприємства, що займаються інноваційною діяльністю або науковими розробками. Другий фактор зумовлює ризики, пов'язані із системою прийняття рішень всередині кластеру, на яку впливає ступінь залежності його учасників.

Залежно від характеру взаємодії підприємств (щодо економічного та юридичного аспектів) найменш ризиковою формою організації буде та, що заснована на об'єднанні фірм, одна з яких є головною, тобто власником інших учасником об'єднання. Найбільш ризиковою формою взаємодії підприємств – учасників кластерної структури буде об'єднання самостійних незалежних підприємств.

емств. В цьому разі в окремих підприємств буде відсутня можливість компенсувати ризики взаємодії за рахунок прямого економічного або юридичного впливу [14, с. 4].

На оцінювання ризиків впливає також фаза життєвого циклу, на якій перебувають процеси кластероутворення. Так, найбільш ризиковою фазою є кластерна ініціатива, на якій тільки формується рішення щодо формування кластеру, визначаються його архітектура та система взаємодії учасників, тому високим є ступінь невизначеності. Більш сталі структури вже сформованого кластеру менш схильні до ризиків.

Ризики реалізації кластерної ініціативи тотожні ризикам у проєктному менеджменті та відображають і враховують такі особливості управління кластерним утворенням:

- як правило, на всіх етапах циклу управління кластером ймовірність того, що дії компанії кластеру приведуть до досягнення поставлених цілей, є низькою;

- причинно-наслідковий зв'язок між діяльністю керуючої компанії та конкурентоспроможністю кластера неочевидна й не завжди доказова;

- ділове середовище, в якому діє управляюча компанія, характеризується високою невизначеністю.

Ризики розвитку кластера включають такі явища та обставини, але не обмежуються ними:

- тривалість підтримки кластеру його ключовими стейкхолдерами;

- фінансова нестабільність, включаючи ризики невиконання витратних зобов'язань, необхідних для реалізації програми розвитку кластеру;

- зміни в технологіях і правовому регулюванні;

- зміна цін і політики природних монополій;

- дисфункції інфраструктурних об'єктів;

- зовнішня конкуренція;

- розвиток ринків.

В процесі діяльності керуючої компанії оцінка ризиків може змінюватися за ступенем набуття нових знань про них, відповідно, можуть вноситися зміни в план роботи кластеру.

Системний вплив ризиків на кластероутворення може бути посилений через прояви галузевої та територіальної локалізації. Щодо галузевої структури механізмом зниження ризиків підприємств кластеру є галузева диверсифікація, тобто здійснення підприємствами кластеру господарської діяльності в кількох суміжних галузях, що дасть змогу в разі кризової ситуації або депресивного стану в одній з них за рахунок подібної технології та обладнання швидко адаптуватися до нових умов і перебудувати виробництво. Ризики, пов'язані з регіональною діяльністю кластеру, знижуються в міру територіальної локалізації виробництва. Це пов'язане перш за все з тим, що у зв'язку зі спеціфікою функціонування кластеру єдиним ланцюжком формування доданої вартості продукції в рамках декількох підприємств, тобто за міжрегіонального розміщення виробництва, в разі регіональної кризи під загрозу може бути поставлена діяльність кластеру загалом або сегменту виробництва зокрема [14].

Оцінювання ризику – це сукупність процедур ідентифікації факторів, причин його виникнення, аналізу можливостей та наслідків прояви дії ризику. Розрізняють, як правило, якісне та кількісне оцінювання ризику [13; 14]. Якісне оцінювання спрямоване на встановлення існування різних видів ризику, що обумовлені причинами їх

виникнення та факторами поширення дії. Результатом якісного оцінювання є обґрунтування системи ризиків.

Кількісне оцінювання проводиться на основі результатів якісного аналізу ризиків. Процес кількісного оцінювання полягає у визначенні ймовірності впливу ризику й характеру його впливу на показники діяльності підприємств і кластеру загалом. Наявні види кількісного оцінювання ризику можуть бути класифіковані за такими ознаками:

- відповідно до характеру використовуваної вихідної інформації виділяються завжди апріорна оцінка, заснована на теоретичних положеннях і виражає вимоги до майбутніх наслідків певних рішень, подій; емпірична оцінка, під час проведення якої використовуються фактичні звітні дані за минулий період часу;

- залежно від стадії прийняття рішення (часовий аспект ризику) виділяються оцінка «стартового» ризику (ініціатива, проєкт, задум); оцінка «фінального» ризику (у вже прийнятому рішенні, втіленій ідеї);

- відповідно до отриманого результату виділяються оцінка окремих видів ризику й комплексного, сукупного його рівня;

- залежно від ступеня об'єктивності оцінки виділяються суб'єктивна (наприклад, заснована на результатах опитування експертів); об'єктивна (проводиться на основі статистичної інформації за тривалий період часу).

Кількісне та якісне оцінювання й подальший аналіз ризиків кластероутворення вимагають, крім використання статистичних і розрахунково-аналітичних, залучення методів, заснованих на досвіді та інтуїції, тобто евристичних або методів експертних оцінок. Для оцінювання ступеня ризику пропонується використовувати метод аналогій, експертний та аналітичний методи.

Ризики кластероутворення слід оцінювати в чотирьох важливих аспектах, а саме технологічному, економічному, соціальному й організаційному. Цей підхід дає можливість не тільки розглянути матеріальну основу досліджуваного об'єкта й економічних процесів загалом, але й визначити способи організаційної (структурної) побудови системи управління ризиками в кластерній моделі розвитку регіону. Крім того, це суттєво збагачує інформацію про проблемні аспекти кластероутворення, відповідно, дає можливість робити більш глибокі й обґрунтовані висновки.

Висновки. Кластер має значні переваги порівняно з іншими формами виробничої інтеграції, зокрема в кластері швидкість поширення нових знань і практик помітно вище, ніж в ієрархічних системах, що прискорює інноваційний розвиток підприємств-учасників; в складі кластера малі та середні підприємства знижують ризики й підвищують свою ефективність. Саме кластери є формою інтеграції підприємств, яка завдяки синергетичного ефекту дає можливість учасникам забезпечити ефективне управління ризиками та, як наслідок, підвищити ефективність.

Синергетичні ефекти діяльності кластерів, реалізації кластерних ініціатив потребують оцінювання як позитивного впливу, так і негативних проявів. Слід враховувати, що, крім позитивного синергетичного ефекту, може проявитися негативний синергетичний ефект, що приводить до мультиплікування ризиків учасників кластеру, тому актуальним є розроблення таких підходів до управління ризиками підприємств, що входять до складу кластера, які б за рахунок гнуч-

ких збалансованих зав'язків між учасниками давали змогу перерозподілити, отже, зменшити їх ризики.

Саме теорія кластерів розвиває знання щодо мультиплікованих ризиків у спільній діяльності агентів кластеризації, потреб в управлінні ризиками на основі цільових моделей контролю, прогнозуванні наслідків кластерних та мережових утворень (особливо неформальних або фактично неконтрольованих). Оцінювання ризиків кластероутворення передбачає аналіз характеру організації кластеру, ступеня економічної та юридичної інтеграції, інноваційної активності.

Ризики територіального кластеру та ступінь державної підтримки для компенсації цього ризику пови-

нні залежати від того, в якій формі буде створена (а згодом і розвиватися) кластерна структура. Ризики територіального управління кластерним розвитком і мультиплікаційні ризики кластерних структур необхідно враховувати в процесі аналізу регіональних передумов і перспектив реалізації кластерного підходу, а також під час розроблення програм кластерного розвитку регіонів і конкретних регіональних проєктів.

Подальшими напрямками наукових досліджень у цій сфері є розроблення механізмів узгодження інтересів усіх суб'єктів інноваційної діяльності кластерів, впровадження критеріїв оцінювання їх впливу на розвиток іміджу регіонів зокрема та держави загалом.

Список використаних джерел:

1. Зінченко О. Напрями стимулювання інноваційної активності підприємств. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2019. Вип. 4(21). С. 202–206.
2. Зінченко О. Культура інноваційних кластерів як іміджева компонента регіонального розвитку. *Вісник Східно-європейського університету економіки і менеджменту. Серія: Економіка і менеджмент*. 2017. Вип. 1(22). С. 19–27.
3. Семенець Ю. Партнерство бізнесу, держави та університетів як стратегічний ресурс інноваційного розвитку України. *Ефективна економіка*. 2016. № 2. С. 112–124.
4. Реутов В. Формування кластерів підприємств як основа сталого регіонального розвитку: адаптація світового досвіду. *Інвестиції: практика та досвід*. 2012. № 5. С. 25–27.
5. Напольских Д. Инновационный кластер как фактор модернизации экономики старопромышленного региона. *Экономика и право*. 2014. № 7–8 (41–42). С. 35–39.
6. Намазбеков М. Кластерное развитие в условиях глобализации: опыт зарубежных стран. *Analytic*. 2005. № 3. С. 8–14.
7. Вишнякова І. Досвід становлення та розвитку кластерів в окремих країнах північної, східної і центральної Європи. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. Вип. 1(9). С. 184–193.
8. Баришнікова Л. Використання кластерного підходу в стратегічному плануванні (закордонний досвід). *Економіка та держава*. 2012. № 6. С. 12–14.
9. Бобровська О. Кластерно-корпоративна модель управління інноваційним розвитком регіону. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2011. Вип. 4. С. 7–17.
10. Головінов О. Інноваційна активність і інноваційні процеси в національній економіці. *Економіка та держава*. 2013. № 6. С. 4–8.
11. Панкова Л. Іміджеві зрушення в соціальному та регіональному менеджменті в розрізі кластеризації. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2016. Вип. 42. С. 82–88.
12. Зінченко О. Формування позитивного потенціалу іміджу регіонів України: теорія, методологія, практика: монографія. Черкаси: Видавець Пономаренко Р.В., 2018. 456 с.
13. Зінченко О. Вплив інноваційних кластерів на формування позитивного іміджу регіону. *Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції*: збірник наукових праць. Вип. 23(12). Т. 2. Херсон: ХНТУ, 2016. С. 31–37.
14. Степанов М. Риски кластерного развития территорий. *Вестник науки и образования*. 2015. Т. 1. № 3. С. 1–6.

References:

1. Zinchenko O. (2019) Naprjamy stymuljuvannja innovacijnoji aktivnosti pidpryjemstv [Areas of stimulation of innovation activity of enterprises]. *Eastern Europe: Economy, Business and Management*, vol. 4(21), pp. 202–206.
2. Zinchenko O. (2017) Kuljtura innovacijnykh klasteriv jak imidzheva komponenta rehionaljnogho rozvytku [Culture of innovation clusters as an image component of regional development]. *Bulletin of the Eastern European University of Economics and Management. Series: Economics and Management*. Cherkasy: SUEM, vol. 1(22), pp. 19–27.
3. Semenets Yu. (2016) Partnerstvo biznesu, derzhavy ta univrsytetiv jak strategichnyj resurs innovacijnogho rozvytku Ukrainy [Partnership between business, state and universities as a strategic resource for innovative development of Ukraine]. *An efficient economy*, no. 2, pp. 112–124.
4. Reutov V. (2012) Formuvannja klasteriv pidpryjemstv jak osnova stalogho rehionaljnogho rozvytku: adaptacija svitovogho dosvidu [Formation of enterprise clusters as a basis for sustainable regional development: adaptation of world experience]. *Investment: practice and experience*, no. 5, pp. 25–27.
5. Napol'skikh D. (2014) Innovatsionny klaster kak faktor modernizatsii ekonomiki staropromyshlennogo regiona [The innovation cluster as a factor of modernization of the economy of the old industrial region]. *Economics and law*, no. 7–8 (41–42), pp. 35–39.
6. Namazbekov M. (2005) Klasternoe razvitie v usloviyakh globalizatsii: opyt zarubezhnykh stran [Cluster development in the conditions of globalization: experience of foreign countries]. *Analytic*, no. 3, pp. 8–14.
7. Vishnyakova I. (2011) Dosvid stanovlennja ta rozvytku klasteriv v okremykh krajinakh pivnichnoji, skhidnoji i centralnoji Jevropy [Experience of formation and development of clusters in some countries of northern, eastern and central Europe]. *Bulletin of Zaporizhzhya National University*. Zaporozhye: ZNU, vol. 1(9), pp. 184–193.
8. Baryshnikova L. (2012) Vykorystannja klasternogho pidkhodu v strategichnomu planuvanni (zakordonnyj dosvid) [Use of cluster approach in strategic planning (foreign experience)]. *Economy and the state*, no. 6, pp. 12–14.

9. Bobrovskaya O. (2011) Klasterno-korporatyvna modelj upravlinnja innovacijnym rozvytkom reghionu [Cluster-corporate model of management of innovative development of the region]. *Bulletin of the Ternopil National Economic University*, Ternopil : TNEU, vol. 4, pp. 7–17.

10. Golovin O. (2013) Innovacijna aktyvnistj i innovacijni procesy v nacionalnij ekonomici [Innovative activity and innovative processes in the national economy]. *Economy and the state*, no. 6, pp. 4–8.

11. Pankova L. (2016) Imidzhevi zrushennja v socialjnomu ta reghionaljnomu menedzhmenti v rozrizi klasteryzaciji [Image shifts in social and regional management in terms of clustering]. *Collection of scientific works of Cherkasy State Technological University. Series: Economic Sciences*. Cherkasy : CSTU, vol. 42, pp. 82–88.

12. Zinchenko O. (2018) *Formuvannja pozytyvnogho potencialu imidzhu reghioniv Ukrainy: teorija, metodologhija, praktyka* [Formation of positive image of Ukraine's regions: theory, methodology, practice: monograph]. Cherkasy : Publisher Ponomarenko R.V. (in Ukrainian)

13. Zinchenko O. (2016) Vplyv innovacijnykh klasteriv na formuvannja pozytyvnogho imidzhu reghionu [Influence of innovation clusters on formation of positive image of the region]. *Socio-economic development of regions in the context of international integration: collection of scientific works of Kherson National Technical University*. Kherson : KhNTU, vol. 23(12), pp. 31–37.

14. Stepanov M. (2015) Riski klasterного rozvitiya territoriy [Risks of cluster development of territories]. *Journal of Science and Education*, vol. 1, no. 3, pp. 1–6.